

Mira BOGDANOVIĆ, profesor Hogeschool De Horst
Drinbergen, Holandija

MESTO NOVE EVROPE U LEVIČARSKOJ TRADICIJI

Apsrtakt

"Nova Evropa" je kao časopis posvećen socijalnim, ekonomskim, političkim i kulturnim pitanjima izlazila od 1920 do 1941. godine. Pokrenuta je od strane nezavisnih intelektualaca iz Zagreba, Beograda i Ljubljane, koji su kroz svoje radove tražili odgovore na suštinska pitanja vremena u kome su živeli. Njihova osnovna usmerenja uklapala su se u evropsku tradiciju levice. Može se ustanoviti da je uticaj Masarika na njih bio presudan, jer su marksistička stanovišta, po njihovom mišljenju, bila neadekvatna za uslove ruralnog društva, kako je bilo jugoslovensko.

*"Ne 'Srbi na okup!' već: na okup sve što je pošteno i nacionalno, svi koji traže slobodu i ravnopravnost, to je danas parola koja odgovara načelima najšire demokracije."*¹ Milan Čurčin

"Moderna klasna država"

Prvi svetski rat je predstavljao razne dveju epoha: nova je stavljala u izgled mogućnosti ostvarenja "nade u socijalni i moralni napredak..."² Kako piše R. Mitković, od završetka rata se pokazalo da "mogu prosperirati samo države sa novim ekonomskim poretkom i novim društvenim reformama. (...) Južnoslovenska država mora biti jaka, moderna, savremena." Njen osnovni zadatak je u "razvijanju ekonomskog života, regulisanju odnosa između rada i kapitala, podizanju narodnog blagostanja. (...) Partije sa političkim programima gube, partije sa ekonomskim programima dobijaju poverenje narodnih masa."³

Tu novu državu koju tek treba izgraditi u okvirima novostvorene zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca, Čurčin i Kostrenčić nazivaju "modernom klasnom državom",⁴ Đ. Subotić "demokratijom" u kojoj su klasne suprotnosti izgladene, liberalizam izbalansiran socijalnim zakonima koji štite slabe⁵, a J. Zubović "državom budućnosti" u kojoj će se ostvarivati "individualni, nacionalni i opštečovečanski progres".⁶

Osnovni preduslov za nastanak "moderne klasne države", a time i za približavanje Evropi, je klasna polarizacija.⁷ Ona bi eliminisala sve druge osnove podvajanja u društvu i na liniji novog, klasnog rasepa omogućila "integralno ujedinjenje naše rase".⁸ Ovakva država je alternativa revoluciji i najadekvatniji način da se reše problemi nastali vladavinom građanske klase: ona sama, misli

Kostrenčić, nije u stanju da ih reši, a druge klase još nisu dovoljno jake da nametnu svoju prevlast.⁹ Sasvim izričito Kostrenčić priznaje postojanje oprčnosti klasnih interesa, ali smatra mogućim i poželjnim da se oni usaglasu kompromisom, uzimajući u obzir kako interese društvene celine, tako i interese svake klase posebno.¹⁰ Naročita uloga u ovom uravnoteženju interesa namenjena je državi koja, predstavljajući sintetički izraz interesa svih klasa, ublažava oštrinu klasnih (političkih) sukoba, svodeći ih u pravne oblike.¹¹ U ovom kontekstu je neophodno pomenuti izrazito pozitivno držanje *Nove Evrope* prema radničkom zakonodavstvu i naglašavanje potrebe za raznim oblicima saradnje između radnika i poslodavaca nacionalnom i međunarodnom okviru. Ali se isto tako podvlači i nužnost da se u izradi i primeni zaštitnih zakona imaju na umu raspoložive mogućnosti zemlje.¹²

Početkom 1924. godine *Nova Evropa* objavljuje redakcijski tekst koji sažima njihove osnovne ideje. Ja ću se ograničiti na prikaz samo onih tačaka koje otkrivaju neke aspekte njihovog socijalno-ekonomskog programa: konkretna obeležja "moderne klasne države".

Na prvom mestu je načelo rada. Mada se u njihovoj koncepciji kao društveni ideal ističe "ostvarenje društvenog stanja" u kojem će "pravi rad i samo rad,"¹³ biti mera za uslove života i određivati položaj pojedinca; ipak, za *Novu Evropu* rad ima naglašen kulturno-etički značaj: "Bez rada nema pozitivnih ljudskih vrlina, bez rada ne vidimo osnove morala; a oporavljanje današnjeg našeg društva vezano je, pre svega i svačega, za obnovu morala. podela na umne i telesne radnike dolazi tek u drugi red: umno raditi mogu samo izabrani, telesno raditi moraju svi. Od prividno malog, nevidljivog, besciljnog, jeftinog, rada imamo da sagradimo ideal... Veliko ozdravljenje društva može da se bude jedino u radu, jer bez kulture rada nema kulture uopće".¹⁴ Simpatije *Nove Evrope*, stoga, uživaju društveni slojevi koji rade i žive od svoga rada, a prekoračuju i cilj su borbe koju je *Nova Evropa* spremna da organizuje i vodi, "gotovani i eksploataatori".

"Klasnu orijentaciju i klasnu borbu pretpostavljamo dakle nacionalnoj borbi u dosadašnjem smislu tih reči", glas: jedno važno programsko polazište *Nove Evrope*.¹⁵ Ovde se u prvom redu misli na savez seljaštva i inteligencije. U novoj državi bi trebalo da vladaju, kao većinski proizvođački sloj, seljaci. Pošto njima nedostaju za to potrebna znanja i veštine, inteligencija je ta koja će seljaštvo prosvetiti i pomoći mu da "dobije ono mesto koje mu u našem društvu pripada". Ali, kratkoročno je, isto tako, neophodno izraditi i provesti politički program za popravljavanje opšteg položaja seljaštva. Njegove bi najvažnije tačke bile: "pravična agrarna reforma, dizanje umnog i moralnog nivoa našeg ratara, i fizičko podizanje naroda".¹⁶ U tesnoj vezi s tim je smišljena prosvetna politika, odozdo, od nepismenosti, preko stručnih škola, do univerziteta, u skladu s kulturnim i privrednim prilikama naših "pokrajina",¹⁷ i poboljšanje zdravstvene politike ne samo prosvetavanjem i većim blagostanjem, već i obaveznim telesnim vežbanjem (!).¹⁸ Osim toga, u zemlji seljaka treba uvoditi i razvijati zadrugarstvo.¹⁹ Uopšte, treba posvetiti pažnju narodnoj privredi. I tu važnu ulogu ima država, "ali da bez potrebe ne sputava i ne ometa slobodan razvoj i privatnu inicijativu".²⁰ Na kraju

se posebno pominje i žensko pitanje, i posvećuje pažnja deci i omladini, što je i razumljivo za grupu koja toliko polaže na vaspitanje i postepene promene individua kao temelja društvene organizacije.²¹

Razni saradnici *Nove Evrope*, uz razlike u nijansama, konkretnije govore o principima i sadržaju društvene transformacije. Tako Ivo Kolbe zagovara kao idealno "komunističko uređenje države na etičkoj osnovi" - kompromis marksizma i hrišćanstva. To je za njega sloboda koja omogućava "potpunu ekonomsku i duhovnu emancipaciju svih pojedinaca i svih skupina". U novoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca, međutim, vladaju lične i klasne privilegije, beda i sirotinja; većina naroda je zarobljena materijalno i moralno; ovo drugo je gore, jer su njihovi "izrabljivači i krotitelji", mase uverili da je uzrok njihovoj bedi u "plemenskoj hegemoniji". I Kolbe govori o socijalnom pitanju kao o jugoslovenskom, a ne nacionalnom, kao osnovnom i najprećem. Od njegovog rešavanja, koje se odlaže raspirivanjem nacionalnih razmirica, zavisi opstanak zajedničke države. A zanemarivanje socijalnog pitanja može da izazove erupciju narodnog nezadovoljstva. Zato je potrebna pravedna raspodela dobara, pravedan poreski sistem, zakonodavstvo i moralna prisila koja će obezbediti zadovoljavajuće potrebe i uživanje u materijalnim i duhovnim proizvodima, u saglasnosti sa zahtevima socijalne pravde.²²

Moglo bi se reći da Jovan Zubović, pišući u nekoliko navrata o problematici kompletnog preuredenja zemlje, daje najrazuđeniji pregled društvenih nedostataka i predloga kako oni treba da se uklone u duhu ideja *Nove Evrope*. Mnogi predlozi koje nabraja Zubović veoma su zanimljivi, čak i za današnjeg čitaoca sveži i aktuelni. Ja ću, ipak, izostaviti celo područje državno-pravnog uređenja, svega onoga što se konvencionalno podrazumeva pod pravnom državom. Samo ću istaći da Zubović ostvarenje narodne suverenosti, kao i slobode naroda i pojedinca, smatra neophodnim preduslovom za ostvarenje idealne "države budućnosti".²³

Zubović stavlja u centar "privredne interese" kao odliku modernog društva. I on polazi od očuvanja privrednog vlasništva ("saobrazno ljudskoj prirodi"), ali, što je karakteristično za *Novu Evropu*, radi zaštite ekonomski slabijih slojeva, traži ograničenje moći svojine posredstvom klasne borbe, i u interesu kulture". "I o ograničavanje započće sa posedom zemlje... Veliki posedi, iznad opsega koji zahteva racionalno obrađivanje zemlje, biće ukinuti. Rezerve zemljišnog poseda nacionalizovaće se za ciljeve unutrašnje kolonizacije. Dobra koja služe poglavito javnim interesima preći će u javno vlasništvo, a odnosna privreda biće socijalizovana. Kapitalizam će biti sve više paralizovan kooperativama i poreskim sistemom. Mesto mrtvih sila ovladaće društvom žive sile, i rad će vršiti onaj veliki uticaj u društvu koji je dosada imao kapital i kapitalizam. Celo privredni život u zemlji, koji će se razvijati po načelu autarkije, počivaće na principu ekonomskom i na principu rada."²⁴ Zubović, međutim, postavlja jednu umesnu granicu ovakvom naprednjaštvu: savremeni čovek, "progresista", kako ga on zove, teži za popravljanjem stanja u društvu tako da ono odgovara interesima i željama svih za usavršavanjem u svakom pogledu,²⁵ ali to ne bi smelo da završi u "apso-

lutnoj nivelaciji, ubijajući preko mere individualizam i nevodeći računa o vrednosti pojedinca".²⁶ Ta problematika manevarskog prostora individualizma i kolektivizma, traženje njihovog kako za društvenu celinu, tako i za pojedinca, optimalnog spoja, tipična je tema *Nove Evrope*. Karakterističan izlaz iz dileme daje I. Kolbe, koji, kritikujući staleško i građansko društvo, piše: "Jer kao što poreklo ne može dati privilegovani položaj, ne mogu ni radne ni umne sposobnosti biti isključivom svojinom pojedinca, upućene na njegovo bogaćenje, nego treba da služe svima i da se unovčavaju za dobro celine. (...) Umna nadarenost, okretnost ruku i duha, privilegije su prirode, - oni se ne mogu uništiti i ne smeju, ali se mogu i moraju postaviti u službu svih da ne izazivaju u disonanci društvene omraze već da popune praznine drugih, da uravnoteže društvo i stvore opći sklad".²⁷

Jugoslovenstvo

*Pretpostaviti SHS Jugoslaviji, znači pretpostaviti gusle violini, rezanje na raboš pisanju perom, lojalnu sveću električi. Zatvaranje očiju pred ovom istinom nojevsko je zavlačenje glave u pesak.*²⁸ Dr R. Mitković

Jugoslovenstvo je jedna od centralnih kategorija u *Novoj Evropi*. Ono ima mnoge slojeve. Pored jugoslovenstva u smislu "narodnog i državnog jedinstva" - stvari "hleba nasušnog, života, opstanka", jer je narod nemoguće podeliti tako da svi budu zadovoljni²⁹ - zanimljive su i neke njegove dimenzije koje ću samo u prolazu dotaći. Na primer ono što o njemu kaže Laza Popović. Na početku postojanja zajedničke države, uz želju da se sprovede socijalno-ekonomski program izjednačavanja "preko (je bio) potreban, nasuprot rasapnim snagama, ma i jedan minimalan amalgam, jedno konjuktivalno tkivo, jedno lepljivo sredstvo, nešto što drži zajedno, čak možda jedna iluzija, ili san, jedan psihički momenat, jedno stanje osećanja koje je zajedničko, - jedno verovanje".³⁰ Ili ono što o jugoslovenstvu kaže Ivo Kolbe: "Naše je jugoslovenstvo religija, koja bednima daje uteha, malaksale hrabruje, a postojane ispunjuje neobičnim žarom, snagom, i ponosom. Ono je naš program, sadržaj našega rada, i naše opravdanje".³¹ Ne treba zaboraviti ni (sasvim nesimpatično) jugoslovenstvo kao izraz moralne superiornosti. Ivo Kolbe: "Pročišćujemo i prokuhavamo ono što je najbolje, najotmenije i najčovečnije kod svakog plemena i kod svakog dela našeg naroda. Prikupljamo ono što je u prošlosti najboljega dalo. Potencija plemenitih i dobrih osebnosti svih nas jest Jugoslovenstvo".³² Laza Popović naziva jugoslovenstvo "najvišom moralnom idejom do koje se uopšte moglo uspeti".³³ "Za mene je danas jugoslovenstvo nešto iznad plemena, pa i iznad nacije, - nešto apsolutno moralnije, lepše i više. Sa jugoslovenstvom smo se približili slovenstvu, te ga bolje vidimo, osećamo, i razumemo. Za mene lično, slovenstvo i čovečanstvo jedno je isto".³⁴ A čovečanstvo J. Popović smatra identičnim sa "uništenjem celokupne ljudske bede i patnje, nova obećana zemlja".³⁵

Centar slovenstva ostaje Rusija koja, kao sinteza Istoka i Zapada, treba da podstakne "preporod sveta".³⁶ Zajedno sa Rusijom Sloveni imaju važnu kulturnu misiju, koju izražava između ostalih i Ivo Kolbe: "U prošlosti nismo značili

ništa; sada smo tek nešto; a u budućnosti moramo postati svestan narod, ubrizgač novih snaga iskonskih oblika u obamrlu zapadnu kulturu i u zapadni svet. Ovde, na prolazištu dvaju svetova, ne može se ostati neaktivan a da se ostane u isti mah miran i nepregažen od kola jakih oprečnih kultura i socijalnih potresa koja tuda prolaze. Samo aktivnost koja ne malaksava, samo stvaranje svoga nacionalnog, socijalnog, i kulturnog Ja može nas očuvati i spasiti".³⁷

Pažnju zavreduju, prema današnjim merilima, u najmanju ruku, bizarne ideje J. Zubovića o stvaranju novog tipa čoveka Jugoslovena: umesto uz pomoć popova i tetaka, treba da, uz intervenciju ovlašćenih državnih provodadžija, nastane novo, po svojim biološkim i duhovnim osobinama, superiorno pokolenje. Na današnjeg čitaoca, razmaženog prodiranjem ideje jednakosti u sve sfere, posebno neugodno deluje i poželjnost koju zagovara Zubović, zakonskog favorizovanja mešovitih brakova i postavljanja "dobrih primeraka" na čelo raznih ustanova da drugima služe za ugled.³⁸

Ja bih, međutim, htela da se detaljnije zadržim samo na jednom bitnom, realističnijem, čak suvislijem nego prethodni, aspektu jugoslovenstva; naime, njegovoj identičnosti s programom socijalnog i političkog preobražaja u koncepciji *Nove Evrope*. Imam na umu ono što Ivo Kolbe podrazumeva pod demokracijom kao sadržajem jugoslovenstva: "Najšira i najpotpunija demokracija, koja provejava u svakom pojedincu, u svakoj vlasti, u svakom zvanju, u svim zakonima i uredbama. Stoga bez prisile, slobodni duh bez banalnih ispada. Državna snaga na ljubavi građana. To je Jugoslovenstvo. Ono je najpotpuniji i najsavršeniji program nacionalne emancipacije od svakog šovenstva i brzo kročenje k čoveku Sveta. Ono nosi potpunu slobodu misli i verovanja; društveno niveliranje, uzdižući rad uma i ruku kao jedino merilo građanske vrednosti bez privilegija, bez prerogativa, i bez parazita".³⁹

Sličnu misao srećemo i kod nekih drugih pisaca u krugu *Nove Evrope*. Tako Smodlaka, pored (skoro nezaobilaznog) isticanja "državnog i narodnog jedinstva", kaže da samo "duševno jedinstvo" garantuje snagu države, ne materijalna sila koja drži sve na okupu, a ono je neostvarivo u zemlji u kojoj je veliki deo naroda trajno nezadovoljan. Po Smodlaci *Nova Evropa* ima tri parole: jedinstvo, jugoslovenstvo i slobodu. Građani su "svi slobodni, svi jednaki, pa zato i zadovoljni građani jugoslovenski. (...) Ovakvu Državu Jugoslovensku sazdanu na pravdi i bratskoj jednakosti hoće široki narodni slojevi s kraja na kraj cele naše zemlje".⁴⁰ S njim se slaže i R. Mitković: "Država je jaka, ako se voli. I ljubav prema njoj raste ukoliko više postaje kolevka slobode, pravde, i blagostanja".⁴¹

Ivo Kolbe se opet vraća na ovaj problem 1924. i 1925. godine. "Dobro može biti," piše on, "samo onda kada je svima dobro". Nova demokratija mora, na čemu se nije ništa činilo od nastanka nove države, omogućiti nastanak "svesnog tipa jugoslovenskog građanina". To će se postići pružanjem šanse svakom pojedincu za potpun razvoj sposobnosti, produbljujući kod građana svest o interesima celine i ustupcima ("solidarnost svih državljana u odricanju") neophodnim za njeno očuvanje. Dok postoje ogromne socijalne razlike, "dogle se ne može razviti

ljubav prema celini i uverenje o potrebi opstanka ove i ovakve države".⁴² "Duhovno zajedništvo svih ljudi koji žive na našem državnom teritoriju" u jednom napisu iz 1925. g. Kolbe utemeljuje na istom ovom polazištu: optimalne šanse za razvoj svakog pojedinca u "kulturnog čoveka i zadovoljnog građanina". Država, ako hoće da se zasniva na zakonu, a ne na sili, i da učestvuje u napretku i svetskoj kulturi, treba da obezbedi ekonomsku, fizičku i imovinsku sigurnost svih svojih građana.⁴³ "Ako nam uspe da obazrivo, a ipak temeljno, rešimo naše socijalne nepravde, i poravnamo prevelike društvene razlike; ako nam uspe da ozdravimo obolelog čoveka i suzbijemo u njemu zlo, a uzdignemo volju i ljubav za rad i veru u samoga sebe, - mi smo tada prebrodili najtežu krizu pod kojom se narodi danas u svojim temeljima tresu".⁴⁴ A Laza Popović motiviše ujedinjenje u jugoslovensku državu upravo potrebom da se usreći što veći broj ljudi. "Radi socijalno-ekonomskih reformama, radi njihova što jačeg i što boljeg sprovođenja, da tako kažemo radi njihova maksimalizma, - zato je trebalo naše ujedinjenje u prvom redu. A slobodno je moralo biti zato, da se neposredno i bez prekupaca pruži najširoj masi mogućnost mirnog i zadovoljnog opstanka i razvitka. U stvari, tu ne mora da bude nikakve specifičnosti ni slovenske ni jugoslovenske, jer se ceo socijalno-ekonomski progres ima da protegne na sve građane ove države, dakle i na Neslovene. (...) Jedinstvo i ujedinjenje u što veći broj, u što veću državu, može da bude jedino opravdano i obrazloženo težnjom, da se u što većem broju, u što većoj državi, urede i poprave socijalno-ekonomske prilike onako kako mi to najbolje umemo i možemo".⁴⁵

Inteligencija

*Naš je društveni ideal zapravo zasada samo koncepcija u glavama užeg broja prosvetčenih ljudi, dok su široke mase rukovođene sasvim drugim motivima, najviše ako nesvesno i po općim predispozicijama nešto rade za njega.*⁴⁶ J. Zubović

Inteligencija igra veoma važnu ulogu u koncepciji *Nove Evrope*.⁴⁷ Ona je, za razliku od načina na koji je doživljavaju socijaldemokratske i komunističke struje na levlci, izrazito pozitivna društvena snaga. To se može objasniti pomoću nekoliko činjenica. Pre svega tu je osnovno polazište *Nove Evrope*: rad kao izvor svih kulturnih i materijalnih dobara i u saglasnosti s tim visoko vrednovanje onih koji žive od sopstvenog rada i za sopstveni rad.⁴⁸ *Nova Evropa*, potom, u geografskom i društvenom prostoru obeleženom zajedničkim jezikom, istorijom, kulturom, traži one koji rade sopstvenim rukama. Tu nalazi, u prvom redu, seljaštvo i konstatuje upućenost seljaštva na inteligenciju, njihovu zajednicu interesa. Seljaštvo bi, budući većina, trebalo u jednoj modernoj demokratskoj državi da vlada. Ali, ta masa je "neprosvećena, čak nepismena". Otuda neko treba da je pripremi za njene krupne političke zadatke. Prema dr Mitkoviću: "Ne može biti zdrave politike bez narodne prosvetčenosti. Mesto knjige mi smo pušku dali seljaku. Vreme je da se uloge izmene. Kasarna je razvila i njemu vojničke vrline; škola ima da probudi građanske. Cilj prave demokratije je vladanje naroda samim sobom, i njegovo neposredno učešće u državnim poslovima".⁴⁹ To treba da omogući inteligencija, koja je i sama proizašla iz naroda.⁵⁰ Prava inteligencija, piše L. Popović, treba da ide u selo da radi na "očovečenju" seljaka. "Jer mi jesmo

narod sela, i tamo nam je raskršće".⁵¹ Ali zato je prvo potrebno provesti program političkih reformi koji će popraviti opšti položaj seljaka,⁵² o čemu je napred bilo reči. Sama *Nova Evropa* priznaje, međutim, da nedovoljno poznaje život i potrebe sela da bi se opredelila isključivo za zemljoradnike. Zato se opredeljuje za "radnike uopšte", a smatrajući sebe klasno orijentisanim "intelektualnim radničkom proletarijatom", teži za stvaranjem zajedničkog fronta sviju koji žive od sopstvenog rada: inteligencije, seljaštva i radništva.⁵³

Zatim, tu je stanovište *Nove Evrope* da je za njih toliko važno jugoslovenstvo ideologija "izabраниh pojedinaca" i da se od njih očekuje da širenjem jugoslovenske kulture u nastanku, među masama teo ideji pribave toliko potrebno ozbiljnije sledbeništvo.⁵⁴ Isto važi i za ideal Nove Evrope koji J. Zubović definiše kao "sveopći napredak čoveka i društva tj. napredak u pravcu duhovne, telesne, i materijalne kulture".⁵⁵ Taj zadatak je utoliko potrebniji što sam narod malo govori o jugoslovenstvu. Laza Popović razočarano primećuje: "Moralo bi se potruditi da se čuje glas o Jugoslovenstvu onog dela naroda koji je najglavniji. Intelektualci su lepa i dobra stvar, ali ako oni samo iz svoje glave prave pokrete onda mogu da budu i ružna i loša stvar. A veoma je primamljivo da se postane samozvancem".⁵⁶

Još jedna okolnost je važna za razumevanje tolikog isticanja inteligencije: to je kritički stav *Nove Evrope* prema intelektualnoj snazi ondašnjih političkih stranaka. R. Mitković je potpuno eksplicitan: "Poveriti sudbinu zemlje jednoj šaki profesionalnih bukača i jednoj gomili beskičmenjaka, parazita i štrebera, znači ukočiti točak progressa i sprečiti svaku evoluciju".⁵⁷ A Ćurčin piše: "Kod nas, nažalost, prevladuje još uvek predrasuda, da pismen čovek ne može biti političar, ili još bolje, da političar ne sme biti pismen". U politiku i kod nas "mora već jednom ući bolji i čistiji duh: i više pismenosti, i više znanja, i više poštenja; i da stručni i naučni i obrazovani ljudi ne treba, po pravilu da ostaju postrani od dnevnog javnog rada i života, jer će se onda zemlja i dalje patiti kao sada, i biće reprezentovana upravom koja joj služi na ruglo u svetu".⁵⁸ Otuda R. Mitković naglašava potrebu za uključanjem intelektualne elite u politiku.⁵⁹ A to čini i odobrava i Ćurčin.⁶⁰

Postoji još jedan, čini se odlučujući, razlog zašto se inteligenciji pridaje toliki značaj. Njega nagoveštava V. Vukićević. Kao i ostali, on misli da "jugoslovenska inteligencija stoji danas na samom vrhu jugoslovenske misli i, poput religioznog misionara, ona ne vidi nad sobom u ovoj zemlji nikakav drugi vrh, viši i vedriji, sa koga bi bila moguća stvarna kritika i nje same...".⁶¹ Njena je odlika rad na opštem dob: u, oživotvorenje "novih formi i ideala, izrađenih i smišljenih radi oslobođenja ličnosti i usavršavanja društva", kao i borba "ne za opstanak jednog staleža i jedne klase, već za opstanak svih klasa istog naroda, cele nacije".⁶² Ona je "moćan regulator političke razrivenosti i ekonomskih suprotnosti u zemlji".⁶³ Ona ublažava klasne suprotnosti, kako ne bi došlo do "krvavog sukoba i zverskog obračunavanja organizovanih klasa", i, ublažavanjem staleške i klasne borbe, stvara uslove za ostvarenje socijalne pravde.⁶⁴ Ovu funkciju inteligencije - "narodne elite" - naglašava i R. Mitković: "U kritičnim časovima našeg unutrašnjeg vrenja samo je ona u stanju da popravi učinjene greške, da razbije predrasude,

da sruši prepone, i da spase jedinstvo koje svima na srcu leži".⁶⁵ Tu ulogu uticaja "na duhove umirljivo i pomirljivo", "u ovoj našoj zbuñenoj i usplahirenoj sredini", ističe i uredništvo *Nove Evrope*.⁶⁶ Ovde se načine još jedna tema koja suštinski prožima njihovu ideologiju: to je naglašavanje namere i potrebe da, vodeći računa o stepenu razvitka društva i države, njihov program "izmiruje suprotnosti i obilazi ukorenjene nespornazume".⁶⁷ Jedino se tako može očuvati društvena celina kao medijum za provođenje korenitih društvenih reformi u kratkoročnom i dugoročnom interesu svih pojedinaca i grupa.

Saveznici

Iako je *Nova Evropa* osobena pojava u kulturno-političkom prostoru međuratne Jugoslavije, ipak se može ukazati na neke političke grupacije ili ideologije sa kojima je ona srodna.⁶⁸ Ta bliskost će moda najjasnije izaći na površinu ako najpre pogledamo držanje *Nove Evrope* prema komunistima.

Milan Ćurčin će istaći svu kompleksnost tog odnosa.⁶⁹ "Ne solidarišući se sa komunistima, - koji specijalno kod nas ne vode dovoljno računa o prilikama i sredini u kojoj živimo, te se odviše povode za svojim učiteljima na strani, - mi se nikako ne slažemo ni sa današnjim našim buržoaskim uređenjem, od čije trulosti i pokvarenosti zemlja ne manje pati nego od zuluma komunističkih vođa." Kao komunisti, i *Nova Evropa* se kritički drži prema tadašnjem društvenom poretku i zahteva njegovo menjanje. Ali je tu odmah i ograda: kako bi se isključili nespornazumi, stalno se ponavlja da saradnici i sledbenici *Nove Evrope* nisu komunisti.⁷⁰ I, doista, nisu.

Za to postoje nekoliko važnih razloga. Jedan od njih je odbacivanje nasilja u provođenju društvenih promena. "Mi nismo za diktaturu proletarijata, jer smo protiv svake diktature", pišu urednici *Nove Evrope*.⁷¹ Revolucija i diktatura se smatraju uzajamno bliskim, podjednako neprihvatljivim, načinima raščišćavanja haotičnih prilika u zemlji.⁷² "Naše ideje ne mislimo provoditi revolucionarno, jer nam evolucija izgleda prirodniji i normalniji proces od revolucije", "makoliko naše lokalne političke prilike i naravi izazivale i opravdavale oštre mere i radikalne pokušaje sanacije"⁷³, pišu urednici u zajedničkom uvodniku, upozoravajući, ipak, da učmalost jedne sredine, ako biokira prodor novih ideja, ide naruku radikalizmu,⁷⁴ Osim toga, oni su i pristalice javnosti rada,⁷⁵ koja, kako naglašava i R. Đermanović, u jednom kasnijem članku, odlikuje demokratiju: javan, savestan i istrajan rad u okviru zakona, nasuprot nasilju i tajnom radu, koji će revolucionarnu organizaciju izopačiti u koteriju.⁷⁶ A Ivo Kolbe piše da demokratsnost, koja se ističe kao odlika tadašnjeg doba i nove države, najbolje može da se potvrdi oplemenjivanjem sredstava za borbu kojima će se poslužiti posleratni čovek u svojoj težnji za boljim. To bolje Kolbe vidi upravo u komunizmu kao konačnoj negaciji građanskog društva.⁷⁷

Drugi osnov za osporavanje komunističke doktrine i metoda je nezrelost prilika u zemlji. "Nismo komunisti već ni zato, što ne držimo da su opšte, a posebno naše, prilike zrele za komunizam, sve kad bismo ovaj smatrali i jedino

spasavajućim oblikom vladavine nad ljudskim društvom".⁷⁸ Ruski revolucionari su počinili grešku koja bi kod nas trebalo da se izbegne: "Izmišljači novih doktrina i pokretači novog društvenog poretka, oni bi naravno teško i mogli priznati, da glavna greška u njihovu računu leži u primenivanju internacionaine teorije na jednu sredinu koja još nije bila ni nacionalno prevrela. Time što su boljševički prvaci i proroci, bez obzira na Rusiju i na svakoga čoveka i svaku stvar u njoj, hteli da izvedu planove i zamisli smišljene u tuđoj sredini, na osnovi tuđih iskustava i knjiga pisanih od ljudi daleko sto milja od Rusije i svega ruskog, time su oni izvršili prvi akt nasilja nad svojom rodom zemljom, za kojim su sledovali svi ostali. Sve što nije valjalo, bilo je posledicom toga. Na ovo želimo, i nas samih radi, da upremo naročito prstom. (...) Kod nas ima još kudikamo manje izgleda za izvođenje komunističke revolucije, ni uz najveći teror, jer naša seljačka masa više je homogena i više civilizovana nego u Rusiji, dok je naš proletarijat još tako nejak i neorganizovan da se, na prvi udar ozgo, rasturuje, ili - još gore - pristaje uz svoje rodene gospodare-kapitaliste!⁷⁹ Pravog, autohtonog boljševizma, u ruskom smislu, u Jugoslaviji i ne može biti, jer su naše prilike sasvim druge; a ono što se importira i silom nameće, to se nerado prima, i ne može da uhvati duboka korena".⁸⁰ Čurčin na ovom mestu izričito zahteva "da se i domaće i strane prilike prvo dobro prouče i poznađu, pa tek onda o njima govori i sudi, jer će se inače uneti još veća pometnja u ovu našu današnju zbudjenu i podivljalu političku sredinu".⁸¹

Kompleksnost odnosa *Nove Evrope* prema komunistima i boljševizam vidi se i u njihovom oprezno izraženom divljenju: "Da je boljševizam postigao velike uspehe, to je danas, držimo, van svake sumnje; ti uspjesi leže, po našem mišljenju, poglavito u snazi revolucionarnog oduševljenja kojim su ustalasali mase a kakvo svet nije video, te s pomoću kojeg su izvršili prevrat postojećih vrednosti (među kojima je, uzgred budi rečeno, i bilo mnogih tako zrelih da su već trebale otpasti, i da je dobro došao boljševički vetar da ih prevrne). (...) Makoliko da je nevolje i nesreće doneo boljševizam Rusiji, ne može mu se ipak odreći načelnost i pozitivnost smera. Ti ljudi bar znaju šta hoće, i - makoliko se ne slažemo s njihovim načelima, a još manje s njihovim metodima - moramo im priznati opravdanost i veličinu zamisli: da interesima veće celine pokušaju podrediti interese manjih skupina i pojedinaca".⁸²

S domaćim komunistima se, bez obzira na krajnje kritičan odnos prema njima, nalazi i važna tačka slaganja, čak bliskosti "po (...) širem, internacionalom, idealu nego naši Velikosrbi i Velikohrvati i Slovenci, koji tapkaju u mestu i ne vide dalje od tornja svoga sela".⁸³ I, naravno, kao uvereni i aktivni demokrati, saradnici *Nove Evrope* se bez prestanka zalažu za toleranciju prema komunistima i protiv njihovog nezakonitog proganjanja,⁸⁴ sasvim drugačije nego što se komunisti odnose prema *Novoj Evropi*.⁸⁵ Komunistička ideologija se osim toga uzima kao, doduše nepodesna, alternativa za rešavanje gorućih problema u zemlji i sa njom se ozbiljno i činjenički polemise, za razliku od manira uobičajenog na suprotnoj strani da se ideje protivnika proglašavaju "bljuvotinama".⁸⁶

Ali, *Nova Evropa* nije u partijsko-političkom smislu ni socijaldemokratski orijentisana. Mislim da je razlog za to u činjenici što je socijaldemokratija u to vreme još uvek marksistička partija i što svoje sledbeništvo traži u radništvu, koje se skoro nije ni videlo od silnih seljaka. A videli smo da se marksizam smatra teorijom koja je neadekvatna našim uslovima. Ipak, ono što je u *Novoj Evropi* moglo da se sviđi kod socijaldemokrata je na primer sledeća misao iz jednog Adžijinog članka, dakako iz vremena kad je bio socijaldemokrata: "Socijalizam hoće državu kao ekonomsku organizaciju proizvođača, izvedenu od radnika umnih i ručnih, u kojoj će biti isključena razorna samovolja političara od zanata".⁸⁷ Druga privlačna tačka je evoluciono ostvarenje revolucionarnih ciljeva rastućim uticajem radnih slojeva u državi prelaznog perioda. I socijaldemokratsko držanje prema revolucionarnoj promeni moralo se dopasti *Novoj Evropi*.⁸⁸ ne može se silovati logika istorijskog razvoja, niti se izvoditi revolucija u nezrelim uslovima. Oni koji to ipak veruju i čine su ludaci, odnosno, ako se proliva krv, zločinci. Mora da im se svidala i taktika demokratije i parlamentarizma, provođenja socijalnih reformi, radničkog osiguranja, zaštitnog zakonodavstva, progresivnog oporezivanja i sl.⁸⁹ I na kraju, moralo se *Novoj Evropi* dopasti i (neuspelo) nastojanje zajednice socijalističkih partija koje pominje Adžija u jednom drugom članku, da "oko radničke klase varoši i sela u užem smislu, prikupi i druge društvene redove koji se slažu sa osnovnim načelima socijalizma i za njih se bore".⁹⁰

Sama *Nova Evropa* kao svoje najbliže prijatelje pored levih zemljoradnika, o kojima će dalje biti reči, i demokratskih levičara, navodi narodne socijaliste.⁹¹ Ivo Politeo⁹² je ukratko izneo njihove glavne ideje, čiji će sažetak rasvetliti srodnost i savezništvo u ovom pravcu. To vidimo koliko je *Nova Evropa* bila obuzeta traženjem (ili simpatisanjem takvih traženja) adekvatnog, nedogmatiskog, pristupa zatečenim društvenim problemima, te svesnim promišljanjem svih specifičnosti stanja u zemlji i najboljih načina da se ono izmeni.

Kao prvu odliku narodnog socijalizma Politeo iznosi njegovu nedoktrinarost i prilagodljivost prilikama.⁹³ Narodni socijalisti polaze od Marksa, ali, pri dajući podjednak značaj materijalnim i idealnim faktorima, drugačije tumače pokretače klasne borbe. Ova struja prihvata Masarikovu kritiku marksizma kako nema psihologije te sledstveno nije u stanju da shvati da je "narodna ideja" samostalna politička sila, nesvodiva na materijalne prauzroke.⁹⁴ Narodni socijalisti drugačije poimaju i klasu, dodajući mentalitet (ne) posedovanju sredstava za proizvodnju. "Nije dovoljan samo kapitalistički (ekonomski) odnos, potreban je i kapitalistički mentalitet, da netko pripada ili ne pripada kapitalističkoj klasi".⁹⁵ Odlučujuća za nastanak socijalističkog mentaliteta je kultura. "Iz toga sledi, da je kultura kadra ublažiti klasnu borbu, da je kadra smanjiti broj izrabljivača i izrabljivanih, i suziti uopće socijalnu nepravdu. A to znači, da se do socijalističkih ciljeva dolazi i putem evolucije".⁹⁶

I u odnosu prema privatnom vlasništvu postoji sličnost između gledišta *Nove Evrope* i narodnih socijalista (i, kako ćemo videti kasnije, levih zemljoradnika). Privatno vlasništvo bi trebalo ukinuti i uvesti kolektivno vlasništvo, ali samo tamo gde privatno vlasništvo omogućava izrabljivanje. U sitnoposedničkim

agrarnim zemljama, seljak, međutim, nikog ne eksploatišući, sam obrađuje svoju zemlju. Mali posed se ne može socijalizirati ni zbog emocionalne vezanosti seljaka za zemlju. Ipak se pitanje racionalnosti takvog obrađivanja zemlje ne može mimoći. Seljaka treba dovesti do toga da sam uvidi prednosti novih mera (zadugarstva i sl.).⁹⁷ Konačno, Politeo tvrdi da je socijalizam primenljiv i na agrarne zemlje, pa zato i na Jugoslaviju. Narodni socijalizam je selektivan i oprezan u socijalizaciji, što ne znači da nije socijalizam. Na kraju krajeva, tvrdi Politeo, svrha socijalizma nije totalna socijalizacija, već ukidanje izrabljivanja. A kako privatno vlasništvo, po narodnim socijalistima, nije samo po sebi izrabljivačko, nije ga neophodno ni ukidati. Politeo osporava Marksove teorije koncentracije kapitala, pauperizacije i katastrofe, jer bi one mogle da uspravaju proletarijat. Nasuprot tome, narodni socijalizam polaže na važnost ideja i ideala za proletarijat i upućuje ga da postepeno popravlja svoj položaj.⁹⁸

Pomenula sam da *Nova Evropa* među svoje srodnike ubraja i zemljoradnike: na početku njenog izlaženja to je Savez zemljoradnika Mihaila Avramovića, a pred kraj, to je zemljoradnička levica koju predvodi Dragoljub Jovanović. Kao i krug oko *Nove Evrope*, D. Jovanović je protivnik neobuzdanog liberalizma, levih i desnih diktatura, i spas vidi u "radnoj demokratiji", poretku "koji sigurno obezbeđuje hleb svakome ko radi i ne dira slobodu ljudima koji rade. A to više nije samo građanska, već i seljačka i radnička demokratija; nije samo politička, već i socijalna i ekonomska".⁹⁹

Nova Evropa polazi od pretežnosti seljačkog sloja u zemlji kao neosporne činjenice. Na osnovu "radnog" kriterijuma ona seljačkoj masi dodaje druge, reklo bi se marginalne, društvene slojeve ili grupacije: radništvo i "poštene i radne intelektualce".¹⁰⁰ Savezništvo ova tri dela trebalo bi da bude temelj "fronta radnika prema kapitalističkim i nazadnim buržujskim strankama".¹⁰¹ Ono što onemogućava stvaranje ovakvog fronta je rascepanost i neprestane svade radničkih i zemljoradničkih stranaka: "kolju (se) među sobom kao žuti mravi".¹⁰²

Levica

*Za nas nikada nije bilo konačnim problemom pitanje radničke zasluge, - mi bacamo koplje mnogo dalje. Pravo je da, osim nagrade i oštete za izvršen rad, pripadne radniku i prirodno pravo da ima osigurane uslove jednog ljudskog života u smislu civilizacije, kulture, higijene, da ima obezbedenu starost i invalidu, da sudeluje u zaradi, da ima laku priliku upotrebe svih sredstava za unapređenje i razvoj, da mu je lična sreća, i ugodnost i zadovoljstvo sa životom, inokosno i u porodici, izjednačena sa srećom i najbogatijega i najodlučnijega.*¹⁰³ Laza Popović

Da bismo odredili mesto *Nove Evrope* u levičarskoj tradiciji treba prvo odrediti šta je levica. Tu nam može pomoći model britanskog pisca i istoričara Dejvida Kauta. On polazi od analize određenih uverenja, stavova i mera koje se konvencionalno smatraju isključivo levičarskim, a obuhvataju: spremnost za provođenje socijalnih reformi, optimizam u pogledu popravljivosti ljudske prirode, racionalizam i intelektualizam, slobodarstvo, jednakost, saosećanje sa ugn-

jetenima, anti-rasizam, protivljenje ratu i pacifizam, odbacivanje religije i klerikalizma, neprijateljstvo prema vlastima i državi, nespojivost s obavljanjem vlasti itd. Sva ova svojstva, pomoću kojih se određuje pojam levice, ili su, pokazuje Kaut, toliko prostrana da konkretno ništa ne znače, ili važe i za desnicu, ili su preuska, pa isključuju neke levičarske struje. Budući takva, one ne mogu da posluže za stvaranje modela levice. Jezgro tog modela i osnovni kriterijum za razlikovanje levice od desnice može da bude samo politički i ideološki program.¹⁰⁴

Ono što je u praktično-političkom smislu zajedničko raznim strujama na levisi i što levicu odvaja od desnice od vremena francuske revolucije je i zahtev za narodnom suverenizacijom.¹⁰⁵ Kako kaže Kaut, posmatrana pojmovno i istorijski, leвица stoji i pada na minimalnom zahtevu jedan čovek - jedan glas.¹⁰⁶ Otuda, po ovom modelu, liberali nisu bili na levisi, jer ih većina od kraja 19. i početkom 20. veka još ne prihvata opšte i jednako pravo glasa.¹⁰⁷ To nisu bili ni socijalisti utopisti; Owen, zato što se suprotstavljao neposrednom učešću masa u politici i vlasti, a Sain-Simon, zato što je bio protivnik narodne suverenosti.

Međutim, model treba smestiti u istorijsku perspektivu. Levica je "dinamička snaga" koja se mora pratiti kao "dijalektička progresija zahteva, koncesije i obnovljenog zahteva". Na početku je leвица tražila ostvarenje određenih političkih prava. Njeni karakteristični predstavnici su jakobinci, čartisti, sledbenici Macinija, itd. Uproščeno govoreći, temeljite društvene promene očekuju se tada kao rezultat preobražaja političkih institucija. Mada je imala i ekonomske zahteve, tradicionalna, politička leвица u suštini nije išla dalje od traženja opšteg (muškog) prava glasa i neposredne kontrole narodne skupštine od strane naroda. Zato ona u određenom momentu prestaje da bude leвица. Nova, ekonomska, leвица, (čiji su tipični predstavnici Babeuf, Blank, Blanki, Prudon, Marks itd.) počinje kao "sektaška manjina" i sazreva pri kraju devetnaestog veka. Vera u nužnost menjanja, pored političkih institucija, i same ekonomske strukture - bez podrštivanja sredstava za proizvodnju, pravo glasa obezbeđuje tek lažnu narodnu suverenost - postepeno postaje dominantna na levisi.¹⁰⁸

Apstraktni ideali pomenuti na početku kao svojstveni suštini levice, dobijaju smisao i konkretniji sadržaj tek ako se povežu sa narodnom suverenizacijom. Oni i jesu, kako bi rekao Kaut, pre njena deca nego roditelji. "Narodna suverenost znači u najmanju ruku slobodu izjašnjavanja o javnim stvarima, učešća u gospodarenju sopstvenom sudbinom; jednakost ljudi u onoj meri u kojoj svi uživaju ovu slobodu i u kojoj je verovatno da će se njome poslužiti da ostvare veću socijalnu i ekonomsku jednakost; izvestan optimizam u pogledu sposobnosti ljudi da vladaju sami sobom; racionalizam u smislu da ona poriče metafizički utemeljene izvore vlasti kao što je božansko pravo; antimilitarizam po analogiji, jer ako su pripadnici jednog naroda u stanju da ostvare toliko uzajamnu harmoniju da mogu međusobno da raspodele suverenost, onda svakako i druge nacije mogu da nauče da svoje razmirice rešavaju na miroljubiv način; saosećanje sa ugnjetenima onoliko koliko ih ono osposobljava da sami menjaju svoj položaj; društvene reforme, jer suvereni narod nikako ne bi mogao da izbegne reformisanje društva nad kojim prethodno nije bio suveren, zbog čega je dugoročni učinak ukupnosti

socijalnih reformi, bez obzira na njihovu nameru, povećanje narodne suverenosti; i konačno, kretanje, jer se ovaj uporni zahtev pokazao najdinamičnijom snagom u modernoj evropskoj istoriji".¹⁰⁹

Pojam levice se mora dalje precizirati. Pre svega, leвица se ne meri sredstvima nego ciljevima. Zato se i razlike između krajnje i umerene levice moraju tražiti u njihovim programima, a ne u sredstvima koja se smatraju poželjnim ili primenjuju u njihovom ostvarenju. To što ekstremna leвица i desnica naginju nasilju uzgredni je proizvod ekstremizma, a ne suštinska značajka levičarenja ili desničarenja.¹¹⁰

Levičari se razlikuju i u oceni stepena poželjnosti i ostvarljivosti određene mere narodne suverenosti u datom momentu. S tim je tesno povezan i stepen jednakosti koji žele da ostvare (jakobinci, npr. nisu očekivali nestanak svih razlika u svojini i bogatstvu, pa otuda nisu ni tražili kontrolu naroda nad ekonomijom).¹¹¹

U odnosu prema diktaturi i demokratiji na leatici se mogu razlikovati tri stanovišta: Prema prvom, demokratija i diktatura su u podjednako meri pogubne jer su manifestacije državne vlasti. Liberteri, koji stoje na ovom stanovištu, imaju potpuno poverenje u dobrotu ljudske prirode koja, zbog postojanja političke ili ekonomske moći u društvu, ne može da dode do izražaja.

Drugo gledište je da leвица mora uvek da bude demokratska. Demokrate na leatici su imali manje vere u ljudsku dobrotu, ali su mislili da su ljudi, ako im se da mogućnost da sopstvenu sudbinu drže u svojim rukama, u interesu socijalne pravde, u stanju da usavrše ustanove i zakone.

I, konačno, treće je stanovište da je privremena diktatura neizbežna uvertira za konačno (bilo liberterско, bilo demokratsko) stanje. "Diktatura" struja naginje prenaplašavanju prepreka, (jak neprijatelj, zaostalost privrede, neznanje i sl.) koje se postavljaju brzom ostvarenju njenog ideala, usled čega se nameće prelazni period diktature.¹¹²

Kod nas se bila uvrežila praksa da se u radovima istoričara radničkog i socijalističkog pokreta (mahom članova nekada vladajuće stranke) u optimalnoj dozi i "pravilnom" pravcu levim smatraju samo na ponekad dosta sumnjivim temeljima proglašeni pokreti-preteče stranke kojoj je pripadao i sam pisac istorijskog rada. Sve ostalo je smešteno u prostran koš bilo malogradanskog reformizma, anarhizma ili socijal-šovinizma. Pošto su sve osim pobedničke i vladajuće struje "objektivno" ili "subjektivno" išle naruku neprijateljima proletarijata, teško ih je bilo uopšte smatrati levicom. Tako bi prošla, a kako smo videli, i prolazila, i *Nova Evropa*. Kautov model mi se zato čini pogodnim neutralnim pomagalom za utvrđivanje karaktera jednog političkog pokreta. Polazeći od nje ga i izloženog osnovnog sadržaja socijalno-političke doktrine *Nove Evrope*, htela bih da ispitam da li se, u kojoj meri i u kom vidu, ova grupa ljudi može smatrati levičarskom.

Prvo ću pustiti njih da se sami izjasne. Oni sebe, ukoliko su politički organizovani, smatraju krajnjom levicom unutar (građanskih) stranaka čiji su članovi.¹¹³ A Čurčin politički pravac *Nove Evrope*, oko koje su okupljeni i organi-

zovani i neorganizovani, izričito vezuje za socijalizam. Tako on 1921.g. piše: "Mi se zasad jedino izjašnjavamo za socijalističku i zemljoradničku politiku, u kojoj želimo i mi da uzmemo učešća, sa snagom i sposobnostima koje nam stoje na raspoloženju, i koje ćemo, u danom trenutku, ponuditi onde gde budemo sigurni da su i u praksi najbolje obezbeđena načela pravog radničkog shvatanja i ozbiljne socijalističke nauke". Na istom mestu Čurčin obećava da će se u časopisu pratiti zbivanja u međunarodnom radničkom pokretu i naglašava: "Držimo, uopće, da naš jugoslovenski socijalizam mora, pored svojih najprećih rođenih briga, voditi pre svega računa o prilikama u zemlji, i orijentirati svoju politiku tako da se kreće pravcem koji rezultira iz internacionalnih tendencija i domaćih potreba; da mora usled toga, naročito i bez okolišanja, pokloniti svoju pažnju pitanjima zemljoradnika, kojima treba njegove pomoći, budući da je on bolje i od ranije organizovan i obrazovan. Pri ogromnome broju seljačkog naroda u ovoj zemlji, i s pogledom na stanje njegove obrazovanosti i potrebe njegova podizanja, ne može se danas nijedan ozbiljan jugoslovenski radnik odbraniti od pomisli, da bi mu mesto upravo bilo u stranci za organizovanje i ujedinjavanje seljaka." Ukratko, "svaki pravi jugoslovenski socijalist mora ionako težiti za podizanjem zemljoradnika (...) svaka pravo shvaćena socijalistička politika" treba da pomogne pre svega rešenju zemljoradničkih problema.¹¹⁴

Ako se vratimo na Kautov model, onda vidimo da *Nova Evropa* u sebi sjedinjuje elemente i stare i nove levice: ona polazi od poželjnosti ostvarivanja u datim prilikama najvećeg mogućeg narodnog suvereniteta kako u političkom, tako i u ekonomskom smislu. Najvažniji faktor koji određuje meru ostvarivog suvereniteta su zatečene prilike: pred Novom Evropom se u prvom redu postavlja ključni problem modernizacije jedne zaostale zemlje, i to modernizacije uz minimalne ljudske troškove i maksimalan "profit" u ekonomskom, socijalnom i kulturnom pogledu. Modernizacija i postepena socijalizacija društva idu ruku pod ruku. Sredstva koja je na tom putu trebalo koristiti su u političkom smislu demokratska, a u socijalnom smislu bitno određena zahtevima socijalne pravde. *Nova Evropa* je kategorički protiv revolucionarnog skoka u budućnost, i za dugotrajan, tegoban rad, kakav i zahteva stanje u zemlji. Oni modernizaciju ne svode na industrijalizaciju i duboko su svesni da se mentalitet, "sirove i sirove naravi,"¹¹⁵ ne mogu preko noći izmeniti.

Masarik

Čini mi se da je ključ za razumevanje teorijske pozicije *Nove Evrope* T.G.Masarik.¹¹⁶ Pre svega saradnici *Nove Evrope* ne kriju svoje divljenje prema Masariku i Čehoslovačkoj Republici. Masarik zauzima i naročito mesto u (jugo)slovenskoj mitologiji *Nove Evrope*. "S poštovanjem i simpatijama gledamo organizatornu snagu čehoslovačkog naroda, koji je danas - pod mudrim i iskusnim vodstvom (Masarik), na živoj straži odbrane materijalne, idejne, i moralne tečavine Slovenstva, - glavni posrednik i tumač između istočne i zapadne Evrope".¹¹⁷ Masarik sa domaćim političarima stavlja za ugled,¹¹⁸ pominje, "razum umesto mača",¹¹⁹ kao protivteža Lenjinu, a zna se na kojoj strani stoji *Nova Evropa*, smatra se, uz druge napredne evropske političare, garancijom napretka.¹²⁰

Ali, što je mnogo važnije, uticaj Masarika na *Novu Evropu*, može se osetiti u dubljim, ideološkim, slojevima njene socijalno-filozofske pozicije. Tu treba, pre svega, istaći nekoliko suštinskih elemenata ideologije *Nove Evrope*: rad, moral, odgajanje "novih ljudi" koji će proinčiti okolnosti.¹²¹

Pomenula sam ranije da u koncepciji *Nove Evrope* rad ima naglašeno uzvišen, etički, smisao i značaj. Nije slučajno da je rad čiju vrednost, kako piše Kolbe, treba uzdići "na žrtvenih najvećih vrlina, neizbežnih dužnosti, i najsladeg užitka",¹²² temelj socijalne i političke filozofije *Nove Evrope*. Svetlost na ovo baca i sam Masarik: "Još nismo naučili da radimo. Nismo marljivi. Pokušavamo da prebacimo svoj posao na tuđa ramena. Još smo goniči robova i robovi. I još više - varvari smo. Želimo uzbuđenje, ne rad. Uživamo u uzbudljivim sportovima, uključujući i revoluciju.

Rad, istinski rad, ponavljam, je sitan, neznan, svakodnevni rad. Baš kao što se prava nauka bavi najobičnijim pojavama, pravi radnik je čovek koji zna kako da obavi sitni, obični, nužni rad i voljan je da to čini.(...) Utopizam se savladava u svakodnevnom radu. Radom može da se savlada i revolucionarstvo. U posmatranju onoga što nikog ne interesuje, u činjenicu onog što je svakom dosađno - proveravaju se heroji budućnosti. Ali njih je malo. Zaista modernog, progresivnog čoveka, možeš prepoznati po njegovoj marljivosti. Istinski moderan čovek je marljiv radnik. Težak".¹²³ Ovakav rad stoji u tesnoj vezi s metodom socijalne promene, što je i sam Masarik pomenuo već u navedenom odlomku. Uz to ide realizam, koji je bio poznat kod nas još u doba pokreta napredne omladine.¹²⁴ Njega Masarik određuje kao potrebu da se politika utemelji na stvarnosti, a ne na pustim željama i fantastičnom utopizmu. Politički realizam veruje u napredak. "Radikalnoj agitaciji i konzervativnoj inerciji suprotstavlja se stvaran, produktivan rad".¹²⁵ Na osnovu toga, ali i zbog svog načelnog odbacivanja nasilja, Masarik je odbacivao i revoluciju.¹²⁶ On kaže: "Protivnik sam revolucionarstva jer verujem u evoluciju i progres kroz rad, dok je revolucija sport, igra. Ne verujem u slučajnost i čuda. Bezuslovno sam determinista, ali ne i fatalista".¹²⁷

Nova Evropa, kao što smo videli, u centar stavlja socijalno pitanje u nerazdvojnoj vezi sa (čak mu ga možda pretpostavljajući) nacionalnim. Parafrazirajući Masarika, Dvorniković piše: "Nacionalizam bez duboko-etičkog sadržaja, bez temeljne ideje humane pravednosti, puki je egoizam i nasilništvo. Vajda tražiti pravednost za se, - ali i za druge. Ne samo za svoju naciju, već i za cijelo čvječanstvo. Nacionalizam je samo uže polje za ostvarenje opće-humane ideje."¹²⁸ Koliko li je samo puta Laza Popović ovo isto rekao u *Novoj Evropi*.¹²⁹

U svom delu Češko pitanje Masarik piše da socijalno pitanje treba rešavati u duhu istorijskih i humanističkih univerzalističkih ideala. Osim toga, socijalno pitanje on posmatra šire nego samo radničko pitanje: ono se tiče svih klasa i staleža. Masarik misli da je iznudeno davanje opšteg prava glasa radnicima samo parcijalan i negativan pristup problemu. Njemu treba prići totalno i pozitivno: glave treba prosvetiti, a srca učiniti toplijima.¹³⁰ Uzdržaću se od komentara

povodom ovakve strategije promene, ali ću podvući da se i ove ideje u velikoj meri poklapaju sa idejama *Nove Evrope*.¹³¹

Uz to dolazi i Masarikovo insistiranje na potrebi da se razvije osećanje pravednosti u celom društvu i da se rešenje socijalnog pitanja traži u moralnoj regeneraciji.¹³² Socijalno pitanje nije samo ekonomsko ili političko, već pre svega moralno. Potpuno u duhu *Nove Evrope* Đermanović tvrdi da nam iskustva Zapadne Evrope ne mogu pomoći u rešavanju socijalnog pitanja jer je ono povezano s moralnom i etikom, a "moral izlazi iz duše, od nas samih". Ne koristi mnogo ni rusko iskustvo, jer je nasilno rušenje poretka u suprotnosti sa demokratijom. Moramo uneti "savjest i dušu u socijalno-politički život", ne tražiti muste izvan nas,¹³³ piše on. Otuda je glavna snaga socijalnog preobražaja za Đermanovića "elita savjesti" (koja se poklapa sa inteligencijom, ukoliko ova ima razvijenu savest, ali se može i treba stvoriti u svim staležima), koja je "temelj socijalno-političkog života, najjača socijalna snaga koja je u stanju da sve riješi, da društveni poredak stavi na zdravu osnovu, i da ga približi idealima socijalne pravde".¹³⁴

Individuum kao nosilac savesti igra važnu ulogu i kod Masarika i kod *Nove Evrope*. Jedna od njenih važnih tema je stvaranje "novog čoveka." Pomenula sam već Zubovićevo zalaganje da se smišljenom politikom parenja stvori i u duhovno-moralnom smislu bolji tip.¹³⁵ Drugi pisci ne idu na takve eugeničke eksperimente, ali traže između ostalog "nove ljude", "nesavitljivog karaktera", "nepokolebljive vere u načela", "nov moral",¹³⁶ u svim sferama života "solidne ljude" koji će nositi promene.¹³⁷ Đermanović za govora, na osnovu herojske tradicije i čojstva, unutrašnje "usavršavanje ličnosti, prvenstveno vladanje nad samim sobom i unutarnjom disciplinom. Posledicom bi bilo: razvijanje jakih karaktera i opšte moralne vesti o preuzimanju odgovornosti za svoja dela".¹³⁸

Tesna povezanost politike i morala koju *Nova Evropa* propagira i zahteva, jedna je od ključnih Masarikovih ideja. Plemenite ciljeve je nemoguće postići prijavim i nemoralnim sredstvima. Zubović zato naglašava: "Teoriju dva morala ne možemo priznati.(...) Ko nije doista socijalan, napredan, Jugosloven, demokrata, neka ne ide ovamo. Ne sme se u teoriji ispovedati socijalizacija a u praksi eksploatisati radnike u vlastitom preduzeću".¹³⁹

Prohaska Masarika smatra socijalistom, naprednjakom, koji vodi računa o nacionalnom pitanju, a da nije nacionalista.¹⁴⁰ A. van den Beld, nizozemski filozof, poznavalac Masarikovog dela, ističe da su za Masarika socijalna pravda, humanizam, jednakost i bratstvo, identični sa socijalizmom.¹⁴¹ Masarik odbacuje kapitalizam i liberalnu ekonomiju koji omogućavaju mnogima da budu gotovani. Njegov se program u velikoj meri podudara sa programom čeških socijaldemokrata, koji ga, međutim, ne smatraju svojim, jer je kritikovao marksizam u vreme kad je "pravi" socijalista morao da bude marksist.¹⁴² Van den Beld Masarika smatra reformistom u duhu Žoresa i fabijevaca.¹⁴³ socijalizam ne može da postoji ni bez lične slobode. U socijalizmu svaki pojedinac treba da dobije šansu da razvije svoju individualnost.¹⁴⁴ Milan Mahovec piše da su se u češkoj kulturi prve republike ukorenili elementi humanističkog poštovanja čoveka, sloboda diskusije i

argumentacije, pravne regule i obzir prema manjinama, nesklonost prema pompi i bizantinstvu, rasizmu i šovinizmu, ideal građanske jednostavnosti. Iako te vrednosti ne prelaze "klasni horizont buržoazije", one ipak nisu samo buržoaske, t.j. nisu povezane samo sa demokratskom formom zajedničkog života pod kapitalizmom, već pripadaju vrednostima čoveka dostojnog zajedničkog života uopšte.¹⁴⁵ I za *Novu Evropu* demokratija počiva na ravnoteži, s jedne strane ličnih sloboda i individualizma i, sa druge strane, "svesnog kolektivizma", društvene solidarnosti i discipline.¹⁴⁶ Da li je to, uz podrazumevanje tolerancije, odbacivanje nasilja, uvežbavanje strpljivosti i neprestani rad, jedini realističan pristup modernizaciji i "socijalizaciji" društva, koji najviše obećava i dalje na dugi rok?

NAPOMENE

Nova Evropa je časopis za društvena i kulturna pitanja koji je izlazio u Zagrebu od 1920. do 1941.g. Osnovali su ga Jovan Cvijić, Josip Smodlaka, Ivan Meštrović, Ivan Prijatelj, Nikola Stojanović, Milan Rešetar, Leonid Pitamic, Kosta Kumanudi, Milan Kostrenčić, Tihomir Ostojić, Laza Popović, Milan Rakić, Svetislav Popović, Voj.M.Jovanović, Branimir Livadić, Miodrag Ibrovac, Milan Grol i Milan Ćurčin, glavni urednik i duša *Nove Evrope*. Časopis je okupljao istaknute predstavnike srpske, hrvatske i slovenačke jugoslovenski i demokratski orijentisane inteligencije, a bavio se političkom, kulturnom, nacionalnom, ekonomskom itd. problematikom suživota u prvoj Jugoslaviji, ne zanemarujući ni evropski kontekst.

Tekst se ograničava na samo jedan aspekt bogatog sadržaja *Nove Evrope* i napisan je za naučni skup Desničini susreti održan u Zagrebu 25-27. oktobar 1990.g. u organizaciji Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagrebačkog sveučilišta. Skup je bio posvećen sedamdesetoj godišnjici pokretanja *Nove Evrope*.

1. Nova Evropa (dalje: NE) XXXIII, br.5 (1940), str. 135.
2. R.W.Seton-Watson, NE, I, br. 1 (1920), str. 1.
3. NE, I, br. 5 (1920), str. 169. Slično piše i R. Đermanović u NE XVIII, br.1, (1928).
4. M. Ćurčin, NE, III, br.11 (1921), str.322, M. Kostrenčić, NE, V, br. 7 (1922), str. 229-236.
5. NE, XXX, br,5, (1937), str. 158-163. I.J.Zubović, pristalica slobode, se energično suprotstavlja ratu svih protiv svijtu. Vidi NE, VII, br,4 (1923), str. 109 i NE, IX, br.8 (1924), str. 229.
6. NE, VIII, br. 6 (1923), str.145.
7. NE, V, br. 7 (1922), str. 233. Ovu polarizaciju zagovara i Laza Popović. Upor. NE, VI, br. 2 (1922), str. 41-42.

8. NE, V, br.7 (1922), str.235. U istom broju Nove Evrope, str. 227-228, L. Popović, na tragu iste ove zamisli, vidi mogućnosti nastanka političkog spektra u zemlji koji bi obuhvatao na jednoj strani napredne, do tada pasivne, levo orijentisane, radnike i intelektualce koji nisu komunisti, na drugoj strani, konzervativne snage, a u centru, "njegovu prirodnu jezgru", zemljoradnike.
9. NE, VI, br.2 (1922), str. 232.
10. NE, V, br. 7 (1922), str. 232.
11. NE, V, br. 7 (1922), str. 233.
12. NE, X, br. 13-14 (1924), str. 405-406.
13. NE, III, br. 11 (1921), str. 232. Autor je M. Čurčin.
14. NE, IX, br. 1 (1924), str. 2.
15. NE, IX, br. 1 (1924), str. 5. U svojim komentarima uz ovaj program J. Zubović se, mada priznaje dubinu klasnih podela, distancira od prejake "klasne orijentacije" ističući (u pozitivnom smislu) nacionalnu, tj. jugoslovenski orijentaciju, koja obećava najbolju zaštitu interesa celine. On je isto tako protiv opredeljenja Nove Evrope za "princip klasne političke organizacije." Upor. NE, IX, br. 8 (1924), str. 226-228, i jedan raniji tekst istog autora u NE, VII, br.4 (1923), str.110.
16. NE, IX, br. 1 (1924), str. 4-5.
17. NE, IX, br. 1 (1924), str. 8.
18. NE, IX, br. 1 (1924), str. 9. Klasna orijentacija u smislu Nove Evrope, povezana sa slovenstvom i čovečanstvom, lepo se vidi u sledećim navodima iz pera L. Popovića: "Možda je prava nemoć sokolstva i ležala dosada u tome, što je ono bilo neprestano i uvek građansko. Kako je moguće da jedna uska klasa dade ideju novog, višeg, srećnijeg društva; kako je moguće da obezbeđen i sit radi na smanjivanju bede i patnje celog roda ljudskog? Da bi Slovenstvo, i putem Jugoslovenstva, dalo čovečanstvu što se od njega očekuje, ima pre svega i sokolstvo da kaže zbogom privilegijama jednog društvenog sloja, i mora, da obuzme i obuhvati svoje društvo celo, i možda najdublje zaroni baš u one redove društva gde je bede i patnje najviše. (...) treba sokolstvo radnika, u najširem smislu reči, a ne sokolstvo trutova i parazita!" Sokolska ideja je na prekretnici i za "opstanak sokolske ideje, i za formulisanje njezino, (potrebno je da se) konzultuju svi staležni narodnoga društva. Samo u tako širokom i slobodnom kon-

taktu može da se zbude generalna revizija svih vrednosti sokolskih." Vidi NE, V, br. 11 (1922), str. 325.

19. NE, IX, br. 1 (1924), str. 7.
20. NE, X, br. 1 (1924), str. 8. "Država za nas nije svrhom, - ona je samo najveća zadruga za sve članove jednog naroda, pa ako joj se ovi i moraju pokoravati svi podednako u njenim granicama, radi opšteg mira i poretka, mora i ona poštovati i štiti bez ograničenja njihove slobode i njihova prava," piše M. Ćurčin u NE, X, br. 5, (1924), str. 130.
21. NE, IX, br. 1 (1924), str. 9. "Žensko pitanje" kao deo programa se pojavljuje već u NE, III/br. 11 (1921), str. 322. Ćurčin piše da "želimo da radimo na temeljnoj promeni ulogi žene u našem društvu." Na istom mestu M. Ćurčin piše: "Mi shvatamo glavnim zadatkom države i društva, podizanje dece i odgoj omladine, i negovanje narodnog zdravlja (...)."
22. NE, VIII, br. 3. i 4. (1923), str. 65-68.
23. Upor. NE, VII, br. 11 (1923), str. 314-315. Šire o celoj ovoj problematici na pr. kod Zubovića u NE, VIII, br.6 (1923), str. 145-147.
24. NE, VIII, br. 6 (1923), str. 149. Zubović na drugom mestu ističe u ovom kontekstu stvaranje sloja malih i srednjih preduzetnika i rasprostiranje zadru garstva među njima, a protiv se nekontrolisanom prodoru stranog kapitala. Zalaže se i za "demokratsku poresku politiku." Uporedi NE, IX, br. 8 (1924), str. 230.
25. NE, VII, br. 4 (1923), str. 109.
26. NE, VII, br. 11 (1923), str. 317.
27. NE, X, br. 6 (1924), str. 159.
28. NE, III, br. 12 (1921), str. 358.
29. NE, IX, br. 1 (1924), str. 2-3.
30. NE, XV, br. 5 (1927), str. 129.
31. NE, IV, br. 7 (1922), str. 193.
32. NE, I, br. 3 (1920), str. 98.
33. NE, XV, br. 5 (1927), str. 129.
34. NE, IV, broj 2 (1922), str. 33.

35. NE, IV, br. 2 (1922), str. 34. Vidi i tekst L. Popovića u NE, IX, br. 6 (1929), str. 161-165 i NE, VIII, br. 16 (1920), str. 465.
36. NE, IX, br. 1 (1924), str. 4; NE, IX, br. 6 (1924), str. 162. Vidi i tekst R. W. Seton-Watsona u NE, I, br. 1 (1920), str. 4.
37. NE, XI, br. 3 (1925), 73. Vidi i članak J. Zubovića u NE, IX, br. 8 (1924), str. 227 i redakcijski članak u NE, IX, br. 1 (1924), str. 4, gde se "Slovenstvu" stavlja u zadatak izvršenje krupne kulturne misije čija se važnost može meriti samo svojim prethodnicima "nakon Grka, i Latina, Kelta i Germana i Romana." Možda J. Cvijić daje nagoveštaj te specijalne misije bar na jednom području kad piše da je državna samostalnost slovenskih država tek prvi korak u pravcu stvaranja zapadnoj superiornije slovenske civilizacije i "države visokog morala, koja će celom svojom organizacijom biti namenjena radnom svetu, pa bio on ma koga zanimanja." Upor. NE, VI, br.7 (1922), str. 212-213.
38. NE, X, br. 6 (1924), str. 151-155.
39. NE, I, br. 3 (1920), str. 98-99.
40. NE, VI, br. 2 (1922), str. 43-45.
41. NE, VI, br. 2 (1922), str. 47.
42. NE, IX, br. 7 (1924), str. 195-196.
43. NE, IX, br. 3 (1925), str. 69-70.
44. NE, XI, br. 3 (1925), str. 73-74.
45. NE, XV, br. 5 (1927), str. 129. I. Kolbe piće u NE, XXVIII, br. 7 (1935), str. 193-197, da treba što pre rešiti pitanje državnog uređenja da bi se pristupilo rešavanju ekonomsko-socijalnih pitanja.
46. J. Zubović u NE, VII, br. 11 (1923), str. 315.
47. Razni autori oko Nove Evrope ne podrazumevaju isto pod ovom kategorijom. Tako J. Zubović, u NE, X, br. 2 (1924), str. 37, govori o "nezavisnoj narodnoj inteligenciji", a Veselin M. Vukelić, NE, V, br.2 (1922), str. 36, pod inteligenciju svrstava sve one koji stoje na jugoslovenskom stanovištu, bez obzira na formalnu kvalifikaciju i posao koji obavljaju.
48. NE, IX, br. 1 (1924), str. 1-2. Vidi i programski članak M. Kostrenčića u NE, V, br. 7 (1922), str. 233, gde se na nju

apeluje da se samoorganizuje bez obzira na nacionalne ili verske razlike, isključivo imajući na umu "klasni interes".

49. NE, VI, br. 2 (1922), str. 53.
50. Veoma je važna za Novu Evropu ta povezanost inteligencije i naroda. Tako J. Zubović, i ne samo on, zagovara školovanje samo najtalentovanijih iz svih slojeva naroda, kako bi se stvorila prava jugoslovenska inteligencija. Njen zadatak bi bio da podiže "kult pravde, istine, i lepote." Vidi NE, VIII, br.6 (1923), str. 148.
51. NE, V, br. 2 (1922), str. 33-35.
52. NE, IX, br. 1 (1924), str. 4-5.
53. NE, IX, br. 1 (1924), str. 5. Ćurčin piše: "Izgleda nam stoga prirodno, da mi, koji smo u teoriji uvek bili na strani rada i radničkih klasa, u času opredeljenja, pristupimo k njima i u životu; u toliko pre, što je danas - sticajem prilika - klasa intelektualaca najviše proleterska i najgore eksploatisana, i to u Jugoslaviji, - i po ostalim malim još nesrednim i polucivilizovanim zemljama, - više nego igde." Vidi NE, III, br. 11 (1921), str. 323. S ovim se ne slaže J. Zubović NE, IX, br. 8 (1924), str. 28. Pogrešno je grupu oko Nove Evrope smatrati intelektualnim proletarijatom, jer je i sama klasno heterogena. Vidi NE, IX, br. 8 (1924), str. 228. "Odvise razvijena ljubav intelektualca za individualne slobode i neobaveznosti učinili su od njih danas materijalno najviše zaostali red društveni." Moraju se organizovati, ili stupiti na čelo radnicima kojima treba pomoći u teškoj poratnoj situaciji, gde su izloženi nasrtaju kapitalizma, piše u NE, III, br. 11 (1921), str. 324.
54. J. Zubović piše o tome u NE, VII, br. 11 (1923), str. 315, a Laza Popović u NE, XV, br. 2 (1927), str. 39. Vidi i NE, XV, br. 5 (1927), str. 130, gde se ističe da su preteče i pristalice ideje jugoslovenstva bili "naši najbolji i najveći."
55. NE, VII, br. 4 (1923), str. 109.
56. NE, IX, br. 6 (1924), str. 164-165.
57. NE, I, br. 5 (1920), str. 169.
58. NE, IV, br. 2 (1922), str. 42.
59. NE, I, br. 5 (1920), str. 169 i ponovo NE, VI, br. 2 (1922), str. 53.
60. NE, VI, br. 5 (1922), str. 131.

61. NE, V, br. 2 (1922), str. 39.
62. NE, V, br. 2 (1922), str. 36-37. U ovom kontekstu treba posmatrati i zadatak inteligencije da stvori jedinstvenu jugoslovensku kulturu. Vidi na pr. NE, VII, br. 11 (1923), str. 313.
63. NE, V, br. 2 (1922), str. 38.
64. NE, V, br. 2 (1922), str. 38.
65. NE, VI, br. 2 (1922), str. 53.
66. NE, IV, br. 12 (1922), str. 357.
67. NE, IX, br. 1 (1924), str. 2.
68. Trebalo bi kritički razmotriti tvrdnje da su sledbenici Nove Evrope bili liberali. Pre svega je neophodno raščistiti šta se tačno pod liberalizmom podrazumeva, jer bi se inače i (današnji) socijaldemokrati koji insistiraju na pravnoj državi, slobodama i pravima jedinke i sl. mogli smatrati liberalima, što je dakako, apsurdno. Upor. Ziele und Aufgaben des semokratischen Sozialismus, Internationale izdata na njenom osnivačkom kongresu u Frankfurtu/Main, 3.7.1951, u Julius Braunthal, Geschichte der Internationale, Bd. III, Berlin-Bon 1987, str. 612-617.
69. NE, II, br. 5 (1921) str. 183.
70. NE, IV, br. 3 (1922), str. 65, NE, VI, br. 10 (1922), str. 297, NE, VIII, br. 13 (1923), str. 378-379, NE, VIII, br. 13 (1923), str. 380, NE, IX, br. 13 (1924), str. 385-386, itd.
71. NE, VI, br. 10 (1922), str. 303.
72. NE, VII, br. 10 (1923), str. 281-287.
73. NE, IX, br. 1 (1924), str. 1, NE, IX, br. 15 (1924), str. 386. Vidi i NE, IV, br. 3 (1922), str. 67-68.
74. NE, IX, br. 1 (1924), str. 1. Vidi i NE, X, br. 6 (1924), str. 159.
75. NE, IX, br.1 (1924), str. 1.
76. NE, VII, br. 1 (1928), str. 6.
77. NE, X, br. 6 (1924), str. 150 i 159.
78. NE, VII, br. 13 (1923), str. 379.
79. U NE, III, br. 1-2, (1921), str. 22, M. Grković piše o domaćem proletarijatu: "Privredno neškolovan, skoro se može reći

privredno nesposoban." Seljačkog je porekla, obuhvata migrante u zemlji i inostranstvu koji obavljaju najgore poslove. Zato naša zemlja nezrela za socijalizam kakav se pokušava u Rusiji.

80. NE, IV, br. 3 (1922), str. 66-67.
81. NE, IV, br. 3 (1922), str. 68.
82. NE, IV, br. 3 (1922), str. 66 i 67.
83. NE, VIII, br. 13 (1923), str. 380.
84. Uporedi na pr. NE, I, br. 14 (1920), str. 182, NE, IV, br. 5-6 (1922), str. 161-162, NE, VI, br. 10 (1922), str. 300-301.
85. Ivan Očak citira ocenu Nove Evrope koju je, prema njegovim rečima, "u ime napredne javnosti" izrekao Stevan Galogaža u Kritici br. 3, jul 1928, str. 93: "list socijalnoga kompromisa, list koji svesno radi na dve stolice, demokratski gnjavator 'u okviru' sviju 'postojećih' zakona, list koji nastupa u interesu buržoazije i plaćenih intelektualaca a htio bi da izgleda drukčije, da izgleda kao da želi bune, ali takvu u kojoj bi uredničke akcije ostale netaknute. Treba dakle da se skinu maske te zakrabuljene gospode, da se gospodinu Dr Milanu Čurčinu i 'Novoj Evropi' stane ne 'na rep' nego pravo na glavu...". Uporedi I. Očak - P. Strčić, Pisma Ante Cilige glavnom uredniku "Nove Evrope" Milanu Čurčinu (1936-1940), Radovi (20) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb 1987, str. 216. Zahvaljujem Dr Očaku što mi je stavio na raspolaganje citirani rad.
86. U knjizi Božidar Adžija: Izbor članaka, Beograd 1961, str. XXI, njen sastavljač, urednik i pisac predgovora, Nusret Seferović, pominje prikaz koji je Ognjen Prica napisao 1928.g. o Adžijinom radu Deset godina ruske revolucije u kojem Prica širokogrudno tvrdi da se Adžijina knjiga "ipak donekle razlikuje od drugih socijalpatriotskih bljuvotina" o ruskoj revoluciji.
87. NE, III, br. 1-2 (1921), str. 27. Članak I. Selakovića u NE, IV, br. 5-6 (1922), str. 162-165, predstavlja tipičnu socijal-demokratsku analizu društvenih suprotnosti i zagovara evolutivnu "revoluciju" ka komunizmu.
88. NE, III, br. 1-2 (1921), str. 31-32.
89. NE, III, br. 1-2 (1921), str. 32. Adžija na istom mestu ipak ne isključuje ni oružane ustanke, ali samo u slučaju kada je nemoguće voditi parlamentarnu borbu.

90. NE, III, br. 11. (1921), str. 334-335.
91. NE, VII, br. 6 (1923), str. 173.
92. NE, VII, br. 4 (1922).
93. NE, VII, br. 4 (1922), str. 118.
94. NE, VII, br. 4 (1922), str. 121.
95. NE, VII, br. 4 (1922), str. 123.
96. NE, VII, br. 4 (1922), str. 123.
97. NE, VII, br. 4 (1922), str. 123-124.
98. NE, VII, br. 4 (1922), str. 124-125.
99. NE, XXX, br. 6 (1937), str. 194. Opširnije o shvatanjima D. Jovanovića u njegovoj brošuri *Socijalizam i seljaštvo*, (bez mesta izdanja), 1941. Tu on, između ostalog, šire objašnjava poredak "radne demokratije", koji, sa svojim insistiranjem na onima koji žive od sopstvenog rada, na pravdi i slobodi, zadrugarstvu, uz zadržavanje one privatne svojine koja ne može da posluži za izrabljivanje drugog čoveka, jednakosti realnih šansi za optimalan razvoj svake jedinice, i postepenost promena, savezništvo radništva i seljaštva, neobično podseća na osnovnu koncepciju Nove Evrope.
100. NE, IV, br. 2 (1922), str. 42.
101. NE, IV, br. 2 (1922), str. 42. J. Zubović se zalaže za ostvarivanje veze sa "demokratskim pokretom koji se oseća i među seoskim masama i sprovesti demokratizaciju u državi i društvu." Upor. NE, VII, br. 11 (1923), str. 317. Vidi na pr. NE, III, br. 11 (1921), str. 323.
102. NE, VII, br. 6 (1923), str. 177. I ove svade se često pominju. Vidi na pr. NE, IX, br.6 (1925), str. 192, i NE, VII, br. 13 (1923), str. 397.
103. L.(aza Popović), NE, VII, br.13 (1923), str. 379.
104. Kaute, D. *The Left in Europe since 1789*, London 1966, str. 9-25. Kauteov model se slaže sa klasičnom knjigom Arthura Rosenberga, *Demokratie und Sozialismus*, (pisane 1935-1937.), Frankfurt/M. 1962., u razlikovanju stare i nove leveice, a razilazi u korišćenju terminologiji i periodizaciji političke istorije od Francuske revolucije naovamo. Ja sam se odlučila za Kauteov model jer je više teorijski postavljam.

105. Caute, *The Left...*, str. 26-28. Caute, *The Left...*, str.32-33, obrazlaže zašto termin "narodna suverenost" pretpostavlja terminu "demokratija", koji između ostalih, koristi i Rosenberg, a kako smo videli, i poneki pisac u Novoj Evropi. Caute, *The Left...*, str. 34., međutim sam ukazuje na jednu nezaobilaznu slabost definisanja levice pomoću političkog i ideološkog programa: kod levih "autoritaraca", (jakobinci, boljševici, Blanqui), suverenost naroda ili samih nižih klasa, može da bude pre nominalna nego realna. Time diktatori ne prestaju da budu na levlci, piše Caute. Radi se o tome da li su oni iskreno uvereni da borba protiv neprijatelja narodne suverenosti može da se vodi samo privremenom diktaturom, koja će se ukinuti prestankom nužde za njom. Ali, naglašava Caute, što diktatura duže traje, sve je teže proceniti motive diktatora. U tom kontekstu je teško razrešiti protivrečje između Staljinovog ustava iz 1936.g. koji je bio model narodne demokratije i istovremenog nezapamćenog policijskog terora i državnog nasilja. Vidi i Caute, *The Left...*, str. 180-181. Bez obzira na ovaj problem, njegovo razmatranje levice je podsticajno i za svrhe ovog članka upotrebljivo; ja ću ga primeniti na jednu struju na levlci koja nikada nije došla na vlast.
106. Caute, *The Left...*, str. 30.
107. Caute, *The Left...*, str. 34-35.
108. Caute, *The Left...*, str. 30-32.
109. Caute, *The Left...*, str. 44.
110. Caute, *The Left...*, str. 25.
111. Caute, *The Left...*, str. 33.
112. Caute, *The Left...*, str. 107.
113. *Ne*, V, br. 12 (1922), str. 354.
114. *NE*, III, br. 11 (1921), str. 323-324. Vidi i Ćurčinov članak u *NE*, VII, br. 13 (1923), str. 379, gde se takođe ističe opredeljenje za socijalizam, ali odmah povlači razgraničenje prema Lenjinu, zalažući se za "vladu naroda, tj. vladu - ali ne diktaturu proletarijata, jer k njemu spada danas ogromna većina naroda u ovoj zemlji: zemljoradničkog, radničkog, i intelektualnog." Đ. Subotić će 1937.g. hvaliti demokratiju kao "najidealniji društveni poredak", u kojem na prvom mestu stoji suverenost naroda i jednakost građana, i "u kojem se

potvrđuje dostojanstvo čoveka i štiti sloboda." Upor. NE, XXX, br. 5 (1937), str. 163.

115. NE, I, br. 5 (1920), str. 168.

116. Zbog ograničenosti prostora, te nedostupnosti mnogih Masarikovih radova u prevodu, ovaj odeljak na žalost ne može, niti ima drugih pretenzija, biti do skica. Masarikov uticaj kod nas, veoma zanimljiv aspekt međuratne istorije ideja, nije, koliko znam, ozbiljnije i sistematski proučavan, pa se stiče utisak da je prestao negde tokom prvog svetskog rata. U jednoj opširnijoj studiji ove problematike svakako ne bi smela nedostajati analiza srodnosti Škerličevih ideja sa idejama Masarikovim. Po Škerliću su Masarikove ideje samo "nešto oslabljen odek velikih mislilaca Zapada", dok se "u radu, kulturi, u poslovima ove vrste, ideal, pravac, primeri mogu tražiti samo na jednom mestu, na njihovom pravom izvoru: Zapadu." Sam Škerlić, koji je na sličan način kao kasnije Nova Evropa protiv komunista, ratovao protiv sebi suprotstavljenih usijanih, polupismenih sektaških glava srpskih socijaldemokrata, za Srbiju do prvog svetskog rata ipak smatra najpogodnijim "masarikovski" prilaz: revizija "duhova" i "duša", postepene promene radi obezbeđenja socijalne pravde i društvene solidarnosti. Upor. Škerlić, J. Sabrana dela, Knjiga VII, Feljtoni, skice, govori, Beograd 1964. (Citirano mesto se nalazi na p. 89). Vidi i Beschnirt, W.D., Nationalismus bei Serben und Kroaten (1830-1914), Analyse und Typologie der nationalen Ideologie, Dissertation, Koln 1976, str. 330. Jedan od vidova srodnosti koji će ovde ostati zapostavljen je feminizam Masarika i Nove Evrope. Zanimljivo je da se u časopisu žensko pitanje posmatra kao specifično pitanje koje se ne izvodi iz klasnog, niti se svodi samo na opšte pravo glasa. Masarik je bio poznati feminist.

117. NE, IX, br.1 (1924), str. 4.

118. "Veliki socijalni pokreti ne leče se 'obznanama', i mi bismo bili srećni kad bi naši ministri, i ovi sad i oni koji će dolaziti, bili malo bolji psiholozi masa i socijolozi, - po uzoru na svoga uglednog starijeg slovenskog druga u Češkoj, - ili kad bi bar dok vladaju posvećivali više pažnje razvijanju društvenih klasnih pitanja i njihovim dubijima uzrocima", piše Čurčin u NE, II, br. 5, (1921), str. 181-183.

119. NE, III, br. 1-2, (1921), str. 18.

120. "Mogu napredovati politički samo one države koje imaju na upravi slobodoumne elemente. Francusku vode danas

- Žoresovi učenici i prijatelji: Milran, Brijan, Vivijani; Belgiju socijalistički lider Vanderveld; Čehoslovačku Masarik, Beneš, Klofač. Samo Italija, Grčka i mi idemo vratolomno u desno, i vraćamo se žalosnoj prošlosti." Vidi NE, III, br. 12 (1921), str. 359.
121. Ceo ovaj kompleks ideja nalazimo u uzajamnoj povezanosti i smešten u nezaobilazno jugoslovenstvo kod I. Kolbea u sledećem citatu: "I mi, naravno, postavljamo sebi sada pitanje: zar ponovne borbe, zar ponovno trošenje vremena i energije oko (revizije) ustava? Ne. Borbu treba okrenuti na drugi front; borbu za reviziju našeg društva, naših duša, naših mozgova, naših shvaćanja, i našeg rada: borbu za kulturno, socijalno i nacionalno jugoslovenstvo, koje isključuje plemensku tesnogradnost, a daje vodstvo, položaje, i mesta naumnijim, najpoštenijim, i najradnijim, koje postavlja na najsvetija mesta u svome hramu Rad i Savest, da ostvaruju socijalnu pravdu razdeljuje pravedno zaslužena i stečena dobra, i nikoga ne prikrati u potrebama duše i tela; koje, obuhvatajući celokupan narod, vezuje tesno svoj nacionalizam sa svetskim čovekom i njegovim tekovinama. Takvo jugoslovenstvo nama treba, i u njegovo ime i u njegovu duhu moramo voditi borbu, prebirati i okupljati snage." Vidi NE, III, 1-2 (1921), str. 43.
122. NE, XI, br. 3 (1925), str. 68. Čini se da se ni ovo ne može odvojiti od modernizacije: M. Grković zahteva da država školuje radništvo da bi ga osposobila za svetsku konkurenciju. Treba mu razviti ljubav prema radu. I zemljoradnički pokret treba da se prilagodi našim prilikama: podsticanje podele rada i specijalizacija radi povećanja produktivnosti, što sa svoje strane vodi i povećanju uzajamne povezanosti i kohezije društvenog organizma, pošto su ljudi povezani ne samo moralnim već i materijalnim vezama i jedan bez drugoga ne mogu živeti. Vidi M. Grković u NE, III, br. 1-2, (1921), str. 23-25.
123. Masarik on Marks: An Abridged Edition of T.G.Masarik, The Social Question: Philosophical and Sociological Foundations of Maryism, Editer and Translated by Erazim V.Kohak, Lewisburg 1972, str. 348-349. (Dalje u tekstu skraćeno na Masaryk on Marx). U članku M. Čurčina pisanom povodom 1. maja 1923., NE, VII, br. 13 (1923), str. 379, ističe se zemljoradničko-radničko-intelektualni proletarijat i njegov front protiv kapitala; u produžetku članka, na str. 380, Laza Popović naglašava i značaj kulture, proizvoda intelektualnog

- rađa bez nadnice, "rad duha i duše" koji nije samo na sopstvenu korist, već na korist drugoga.
124. T.G.Masarik: Zbornik Priredila Jugoslovensko-čehoslovačka liga, Redaktor D. Prohaska, Beograd-Prag 1927, str. 102-106.
 125. Masaryk T., The Meaning of Czech History, Chapel Hill 1974, str. 140.
 126. Masaryk on Marx, str. 347-349.
 127. Masaryk on Marx, str. 350.
 128. NE, I, br. 10, (1920), str. 323.
 129. Szporluk, R. The political Thought of Thomas G. Masaryk, New York 1981, str. 85, piše da slovenski nacionalizam, koji Masaryk naziva "slovenskom idejom", sadrži univerzalne ideale čovečanstva primenjene na Slovene.
 130. Masarik, T., The Meaning of Czech History, pp. 143-144. Objašnjavajući gledišta narodnog socijalizma, I. Politeo ističe, uz materijalnu, i "moralnu" socijalizaciju, kako radnika, tako i kapitalista. To su narodni socijalisti uzeli od Masarika i svodi se na preobražaj jedinke koja treba potom da menja društvo. NE, VII, br. 4 (1922), str. 122.
 131. Branko Čubrilović prebacuje inteligenciji da se na Zagrebačkom kongresu kulturnih radnika septembra 1922.g. izjasnila za usko shvaćenu političku demokratiju te stvaranje i rasprostriranje preko Jugoslovenskih klubova novog "socijalnog tipa" koji je "nacionaalno, jugoslovenski širokogrudan, i dalje, socijalno etičan", dok narod vapi za tim da se "iz temelja menja naša društveno-ekonomska struktura." Upor. NE, VII, br. 4 (1922), str. 111. Ovde se susrećemo sa starom dilemom: prvo menjati ljude ili odnose. Čubrilović je uveren da će se tek u novom društvu moći razvijati "etički društveni tipovi".
 132. Masarik, T., The Meaning of Czech History, str. 145 i 147.
 133. NE, XVIII, br. 1 (1928), str. 9-10.
 134. NE, XVIII, br. 1 (1928), str. 10-11. Dakako, Đermanović smatra da socijalna pravda mora biti univerzalna, a pravo demokratsko društvo nije zasnovano na interesima nijedne posebne klase ili staleža, već sviju.
 135. NE, X, br. 6 (1924), str. 151.

136. Mitković u NE, I, br. 5 (1920), str. 167.
137. Zubović u NE, XXIX, br. 9 (1936), str. 281-285.
138. NE, XXVII, br. 9 (1934), str. 309.
139. NE, IX, br. 8 (1924), str. 225-226. U nekrolozima I. Lorkoviću u NE, XIII, br. 5 (1926) i Sv. Pribičeviću u NE, XXIX, br. 9 (1936), ističe se, bez obzira na političko neslaganje s njima, njihovo iskreno uverenje koje ih je rukovalo u političkom životu (Lorkovića Politeo tu naziva "pravim masarikovcem"), a ne lična korist, što se podvlači kao izuzetan podvig u ondašnjem vremenu.
140. Prohaska, D., T.G. Masarik i Jugoslovenstvo, Jugoslovenska Njiva, God IX, (1925), Knj. I., Br. 6, str. 186.
141. Beld van den, A., Humaniteit: de politieke en sociale filosofie van Tomaš G. Masaryk, Assen, 1973, str. 58 i 67.
142. Beld van den, A., Humaniteit..., str. 68.
143. Szporluk, R., The political Thought..., str. 113, naglašava da su i fabijevci uticali na Masarika.
144. Beld van den, A., Humaniteit..., str. 69.
145. Mahovec, M., Thomas G. Masaryk, Wien 1969, str. 223. Po ovom autoru, marksisti, Mararik nije ni marksista ni socijalista. Vidi p. 225 navedenog dela.
146. NE, XXX, br. 5 (1937), str. 155-156. Vidi i NE, VII, br. 11 (1923), str. 315 i 317. Kod Masarika, u kritici marksizma, jedna od osnovnih zamerki je nipodaštavanje individuumu u marksizmu. Vidi Masaryk on Marx, Part II, Chapter IV.

SUMMARY

The Place of Nova Evropa in the Leftist Tradition

Nova Evropa (Zagreb, 1920-1941) was an outstanding journal devoted to social, economic, political and cultural issues. It was edited by a group of independent intellectuals from Zagreb, Belgrade and Ljubljana. Among its contributors one finds the most distinguished minds of interbellum Yugoslavia.

The article The Place of Nova Evropa in the Leftist Tradition focuses on the social and political philosophy expounded on the pages of Nova Evropa.

The authors of Nova Evropa tirelessly seek solutions of the most pressing problems of what was then Yugoslavia. The newly established community of South Slav peoples should become first and foremost a democratic and equitable

society. Peasantry is, all other social classes being marginal, the main social force in the most urgent need of socio-economic, cultural and moral reforms. Since peasantry, due to its backwardness, is not capable of promoting its own vital interests alone, it has at its disposal the intelligentsia as its natural ally. Consequently, Nova Evropa rejects the radical transformation of society advocated by the Communists and the Social Democrats: The problems confronting the new state of Yugoslavia are too complex to be solved overnight by either revolutionary or reformist measures leaning on the (miniscule) working class. Instead, the alliance of intelligentsia as a primarily moral agent and peasantry should work out a programme of gradual change, departing from the necessity to transform the mentality of the people first. That is why Nova Evropa rejects Marxism, too, as a doctrine inappropriate to an essentially rural society. The influence of Th. G. Masaryk on the views of the editors and contributors of Nova Evropa was, as it seems, of paramount importance.

Yugoslav historiography has until recently maintained a standpoint that the only leftist and "progressive" force during the interbellum were the Communists. The analysis of Nova Evropa's views, taking David Caute's model of the Left as a point of departure, shows that Nova Evropa was in fact one of many varieties of the Left that emerged in the European social history in the course of the nineteenth and the twentieth centuries. Nova Evropa's insistence on what D. Caute calls "popular sovereignty" in both economic and political sense places its programme of modernization among the moderate, reformist, democratic currents in the leftist tradition of Europe.